

ПРАВОПОРУШЕННЯ – проти-правне, соціально шкідливе, винне ді-яння деліктоздатної особи, вчинення якого тягне негативні наслідки – засто-сування державно-правового примусу у вигляді юридичної відповідальності певного виду та міри.

У системі видів юридично значущої поведінки П. має певні властивості. За-конодавчо визначені поняття видів П., насамперед в адміністративному та кримінальному праві. Наука ж виходить із необхідності аналізу П. як самостійної загальнозначущої, міжгалузевої право-вої категорії, визначення критеріїв її відмінності від правомірних та ін. не-правомірних діянь, що не охоплюються низкою ознак П. (зловживання правом і об'єктивно-неправомірне діяння).

Сутність, зміст та специфіка прояву П. як найбільш очевидних і масових форм соціальних конфліктів не визна-чаються юридично незмінними в різні епохи. Законодавець обґрунтовує і фік-сує суттєві прояви нових видів П., вра-ховуючи інтенсивність їх поширення, змінює «межу», яка відділяє за фор-мальними ознаками правомірну пове-дінку від неправомірної.

П. характеризується такими основ-ними соціальними, юридичними та пси-хологічними ознаками.

1. Суспільна шкідливість (небезпе-ка) – характеристика, яка відображає саму сутність П. як правової аномалії. Його суспільна шкідливість виявляється в масовості, типовості проявів, що завжди пов'язані з посяганнями на про-цес нормального розвитку суспільства, його пріоритети та цінності, обмежен-ням приватних та публічних інтересів, заподіюванням шкоди правам та свобо-

дам людини, деформацією правопоряд-ку в цілому. П. має місце й тоді, коли воно не завдало реальної шкоди, але поставило соціальні цінності під загро-зу (наприклад, нетверезий стан водія).

Заподіяна шкода відрізняється по-тенційними чи реальними наслідками діяння, його оцінкою – соціальною, ма-теріальною, моральною, значною, не-значною. На відміну від суспільної не-безпеки, що не має чіткого вимірюваль-ного критерію, суспільна шкідливість об'єктивується зовні як несприятливі наслідки П., має конкретизовані ознаки (псування, збиток), вимірюється й гро-шовим еквівалентом ступеня шкідли-вості, у т. ч. і у випадках заподіяння моральної шкоди. Ступінь суспільної шкідливості залежить від багатьох фак-торів: природи порушуваних відносин, об'єкта посягання, способу й засобів вчинення діяння, його наслідків, моти-ву та форми вини суб'єкта й т. д. Умов-но критеріями визначення ступеня шкідливості вважаються: значущість для суспільства об'єкта протиправного посягання – захищених правом благ, цінностей (громадський порядок, кон-ституційний лад); розмір завданої шко-ди (значущий чи незначущий), який визнається законом як кримінальний злочин, або цивільна провина; спосіб, час і місце вчинення діяння (вчинок безпечний чи небезпечний для оточу-ючих); особа правопорушника, стійка деформація її правосвідомості (відкри-то негативне ставлення особи до право-порядку чи її ситуативна помилка); форма вини та рецидивність його про-типравних вчинків.

2. Протиправність – ознака П., яка виступає як сутнісна юридична харак-

теристика суспільної шкідливості вчинку. Ці 2 пов'язані властивості свідчать про антигромадську спрямованість поведінки особи. Зміст протиправності діяння виражається в тому, що воно відбувається всупереч вимогам принципів права, офіційному визнанню державою певних типових провин як протиправних і тому – заборонених нормами права. На протиправність діянь указують передусім охоронні правові норми, оскільки вчинок не може вважатися протиправним за відсутності в законодавстві правових приписів, які регламентують дану поведінку, незалежно від її негативної моральної оцінки. П. – лише така поведінка, що прямо порушує заборонні або зобов'язуючі правові норми, що передбачають протиправність і караність діяння. Протиправність залежно від змісту негативної поведінки й виду норми, що порушується, виступає у формах: недодержання правових заборон; невиконання або неналежного виконання суб'єктом юридичного обов'язку, покладеного на нього законом або договором (невиконання батьківських обов'язків; неякісна послуга за договором); перевищення посадовою особою владних повноважень.

Законом передбачаються також обставини, що виключають протиправність деяких із них (виконання службових чи професійних обов'язків пожежного, лікаря, працівників органів охорони громадського порядку і т. ін.), обгрунтований ризик та ін.

3. Наявність діяння, його зовнішнього прояву – наявного вольового усвідомленого вчинку, який виражається у протиправній дії чи бездіяльності. Риси характеру, переконання та ін. осо-

бисті якості особи самі по собі є юридично нейтральними, поки вони вмотивовано не отримують зовнішнього вияву у вигляді особистих протиправних діянь.

Протиправна дія – це суспільно шкідливий (небезпечний) зовнішній прояв соціальної активності суб'єкта, який тягне несприятливі зміни в об'єкті правової охорони (наприклад, у відносинах власності). Ознаками дії є те, що вона: здійснюється в активній формі; заподіює реальну шкоду (або погрожує її настанням) охоронюваним об'єктам; здійснюється осудною деліктоздатною особою; тягне застосування заходів юридичної відповідальності.

Протиправна бездіяльність – це суспільно шкідлива відсутність прояву адекватної юридичної активності зобов'язаного суб'єкта, що тягне несприятливі зміни в об'єкті правової охорони.

Узагальнюючою характеристикою протиправного (негативного) аспекту бездіяльності особи є категорія правової пасивності. Бездіяльність є протиправною, якщо закон зобов'язує діяти у відповідних ситуаціях певним чином. Кордон між правомірною й протиправною бездіяльністю рухливий і проходить там, де починається невиконання юридичних обов'язків.

Умови визнання бездіяльності протиправною: норма права наказує діяти активно у певних ситуаціях відповідним чином (сплатити податок, розглянути скаргу громадянина); суб'єкт має реальну можливість діяти згідно з приписом норми; відсутні будь-які перешкоди, які б заважали особі виконати обов'язок (хвороба особи, ін. форс-

мажорні обставини); прояв правомірної активності суб'єкта відсутній із вини особи (навмисне, або з недбалості).

4. Винність. П. є лише дія чи бездіяльність, які завжди містять психічну складову – усвідомлену волю особи, її вину, здійснення вчинку під контролем волі й свідомості деліктоздатного суб'єкта. П. – це завжди винна поведінка деліктоздатної осудної особи. Винність пов'язана з осудністю – психічним станом особи, який полягає в її здатності за рівнем соціально-психологічного розвитку і соціалізації, віком і станом психічного здоров'я усвідомлювати фактичну сторону і суспільну шкоду діяння і керувати ним під час вчинення П. Закон передбачає і випадки обмеженої (зменшеної) осудності, яка не виключає винність особи. Така осудність у різних формулюваннях визнається і зарубіжним кримінальним законодавством.

Вина виокремлює П. від тих видів поведінки, в яких можливе заподіяння шкоди: свідомо-вольових, у складі яких відсутні вина та негативне ставлення суб'єкта до вимог правових приписів (наприклад, заподіяння шкоди особою внаслідок необхідної оборони), коли діяння лише зовні підпадає під ознаки протиправного, але не є небезпечним і протиправним; неправомірних вчинків, що є суспільно шкідливими, але скоєних неповнолітніми та душевнохворими (тут відсутня передбачувана законом вимога щодо деліктоздатності осіб, а формально – суб'єкт П.); юридичних помилок, які відрізняються від П. Помилка – це діяння, яке є відхиленням, а не порушенням правових приписів, але може стати передумовою пору-

шення закону. Головною її відмінністю від П. є відсутність вини у формі умислу в особи, яка припустилася помилки. Помилка впливає із неправильного застосування, тлумачення правових норм, обумовлених неточністю законодавчих формулювань, колізією правових норм, відсутністю механізму реалізації нормативних актів, недостатньою кваліфікацією. Взагалі діяння, що завдають шкоди і порушують права ін. суб'єктів за відсутності вини є об'єктивно неправомірними, але не є П.

5. Настання негативних юридичних наслідків (караність) для правопорушника, які передбачені законом або договором і гарантовані державою. П. є юридичним фактом, що породжує охоронні правовідносини, в межах яких реалізуються легальні заходи відповідальності та ін. негативні примусові заходи до правопорушника. Отже, для особи правопорушника завжди є можливість настання негативних юридичних наслідків – втрат певних благ матеріального, особистого або організаційного характеру, які належать суб'єкту. Контрольованість П. державою передбачає її можливості скористуватися юридичним механізмом притягнення винної особи до юридичної відповідальності за П. з метою відновлення порушених прав суб'єктів. Унаслідок П. як юридичного факту: виникають процесуальні правовідносини (суб'єкт безумовно притягається до відповідальності, наприклад – до кримінальної, у випадку скоєння ним злочину); змінюються або припиняються ті матеріальні правовідносини, учасником яких був суб'єкт (наприклад, звільнення працівника у зв'язку з прогулом, розірвання

цивільно-правової угоди в разі невиконання чи неналежного виконання зобов'язань стороною договору та ін.).

Караність не є ознакою, обов'язковою для всіх видів П. Її особливість полягає в тому, що: вона є обов'язковою для П. публічно-правових видів (кримінально-правових, адміністративно-правових та ін.); для охорони приватноправових інтересів більше значення має не караність, а відновлення порушеного права суб'єкта, тому караність не є обов'язковою ознакою для цивільних П., де мета охорони приватного інтересу – не покарання, а припинення протиправних дій і примусове відновлення порушеного права. При цьому постраждала від П. сторона може за своїм розсудом відмовитися від відновлення заподіяної шкоди та компенсації збитків.

Види П. П., незважаючи на спільність основних ознак, різноманітні. Це визначається багатьма факторами: ступенем суспільної небезпеки, сферою охоронюваних суспільних відносин; характером заподіяної шкоди, змістом застосовуваних санкцій, об'єктами посягань та ін.

Залежно від галузевої належності норм права, що порушуються, П. у публічно-правовій та приватноправовій сферах відповідно поділяються на конституційні, кримінальні, адміністративні, дисциплінарні, цивільні, фінансові та ін.

Конституційне П. – суспільно шкідливе, винне діяння, що порушує норми конституційного права (наприклад, норми законодавства про вибори, громадянство, об'єднання громадян).

Кримінальне П. (злочин) – передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне, винне діяння (дія чи безді-

яльність). Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Об'єктом злочину можуть виступати права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок і безпека, довкілля, конституційний лад та ін.

Адміністративне П. (проступок) – протиправне, винне діяння, яке посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління (наприклад, у галузях охорони праці і здоров'я населення, митної справи, дорожнього руху та ін.). Суб'єктами таких проступків є фізичні особи (громадяни, іноземці, особи без громадянства) і посадові особи. За вчинення таких проступків встановлено адміністративні стягнення (штраф, позбавлення спеціального права, наприклад права керування транспортом, та ін.) і примусові заходи адміністративного впливу (наприклад, відсторонення нетверезого водія від керування транспортним засобом).

Цивільно-правове П. (делікт) – протиправне діяння фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди майновим та особистим немайновим відносинам, урегульованим нормами цивільного права (наприклад, пошкодження чужого майна, поширення неправдивих відомостей, що ганьблять честь і гідність особи). Залежно від підстав цивільні П. поділяються на договірні (пов'язані з невиконанням або неналежним виконанням договору), позадоговірні (пов'язані зі шкодою, завданою особі або її майну поза договорами).

Порушення норм трудового права – протиправне винне діяння, що завдає

ПРАВОПОРУШЕННЯ

шкоди трудовим і пов'язаним з ними правовідносинам. Йдеться, зокрема, про порушення працівником норм, які встановлюють правила трудової дисципліни (прогули, невиконання розпоряджень власника та ін.), заподіяння працівником шкоди підприємству внаслідок порушення покладених на нього трудових обов'язків (зіпсування або знищення матеріалів, незаконне звільнення або переведення працівника на ін. роботу тощо), порушення норм трудового права з боку роботодавця (наприклад, несвоєчасна виплата заробітної плати, ухилення від укладання колективного договору, відсутність безпечних умов праці).

Фінансові П. – протиправні, винні діяння суб'єктів фінансового права – фізичних та юридичних осіб (ухилення від сплати податків та ін. обов'язкових платежів, порушення порядку надання фінансової звітності, нецільове використання бюджетних коштів та ін.).

Екологічні П. – винні протиправні діяння, що порушують природоохоронне законодавство та завдають шкоди навколишньому середовищу і здоров'ю людей (наприклад, порушення правил охорони навколишнього середовища при виробництві робіт; забруднення морського середовища; порушення правил охорони і використання надр; знищення і пошкодження лісів та ін.)

Процесуальні П. – протиправні соціально-шкідливі винні діяння суб'єктів. Наприклад, порушення встановленої законом процедури здійснення правосуддя. Вони вчиняються у формі активних дій (дача свідком неправдивих свідчень, порушення порядку в залі судового засідання); у формі бездіяльності (неявка

свідка без поважних причин). Іноді процесуальне П. утворює склад злочину (навмисне відхилення свідка від явки за викликом суду); дисциплінарної провини (недбалість слідчого, яка викликала перевищення строків розслідування).

Міжнародне П. – протиправне порушення суб'єктом міжнародного права міжнародних зобов'язань. Ці порушення включають міжнародні злочини і міжнародні делікти. У першому випадку діяння становить небезпечність для міжнародного співтовариства (агресія, геноцид, рабство, найманство, тероризм тощо). Міжнародні делікти є менш шкідливими (порушення умов міжнародного договору, порушення дипломатичної недоторканності та ін.).

Лит.: Малєин Н. С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. М., 1985; Гогин А. А. Правонарушение как правовая категория // Вектор науки ТГУ, 2010, № 1 (11); Вершинина С. И. О содержании признака противоправности деяний // Вектор науки ТГУ, 2012, № 1 (19).

С. М. Олейников.
